

Etnicitás

A társadalomtudományi vizsgálatok új dimenziója

Van egy paradigma, amely szerint az etnikai kisebbségek eltűnésre vannak ítélve. A modernizáció őket is fogyasztókká és állampolgárokká teszi.

E gondolat az etnoregionális követelések erősödésével, a bevándorló közösségek számának gyarapodásával, és az ezek hatására kialakuló multikulturalizmus terjedésével elvesztette létjogosultságát. Igaz ugyan, hogy a modernizáció következtében az etnikai határok megváltoztak, etnikai keveredés alakult ki, de reális igényként és stratégiaként fogalmazódik meg a (vallási, nemzeti, etnikai) kisebbségek kulturális fennmaradásának és reprodukciójának biztosítása.

Paradigmák és modellek

Az etnikai kisebbségek kihívást jelentenek a többséggel szemben, mert önálló kulturális szokásokkal, hagyományokkal rendelkeznek, melyek elhagyását megtagadják, s melyeket nem lehet egykönnyen a többség kultúrájával összeegyeztetni. Ez mindkét féltől alkalmazkodást igényel. Az alkalmazkodás folyamata különböző szocializációs modellekkel írható le. (1)

Szocializációs modellek:

A kulturális deficit modellje: a szubkultúrából érkező egyént hiányosságok jellemzik, ezek pótlását szolgálja az interkulturális nevelés, oktatás.

A kulturális különbségek modellje: a kisebbségi kultúrák egyediségét hangsúlyozza, a kultúrák társadalmon belüli viszonyáról nem vesz tudomást.

A bikulturális szocializáció modellje: kultúrák közti szocializációt feltételez, a ketős folyamat közel egyidejű lezajlásával.

Az alkalmazkodás során problémát jelenthetnek azok az elvárások, amelyek a csoportidentitást érintik. (2)

A paradigma korlátozott érvényességét bizonyítják azok a társadalomtudományi kutatások is, amelyek középpontjába az etnicitás jelenségének leírása, elemzése került. (3) Ezzel együtt új kutatóhelyek alakulnak, ahol a bevándorlók és leszármazottaik állampolgári jogállását, a faji, etnikai konfliktusok okait vizsgálják (USA: Berkeley; Anglia: Surey).

A felsorolt jelenségekre a hagyományos Európa-centrikus megközelítések nem ad-

nak kielégítő választ, ezért egy új paradigmára van szükség, amelyet a kutatók a multikulturalizmusban vélnek felfedezni. (4)

Az etnicitás, etnikai identitás

Noha az etnicitás jelensége a társadalmi gondolkodás középpontjába került, a fogalmi bizonytalanság máig is jellemzi a kutatókat. Definiálásra nem vállalkoznak, inkább a jelenségek körülírását adják meg. Leszögezik, hogy a faji és etnikai csoportok társadalmi, ideológiai képződmények, nem eleve létező természetes kategóriák. A politikatudomány differenciáltabb meghatározását adja az etnikum fogalmának. Megkülönbözteti az őseredeti és az eszközértelmű jelentését. (5)

Az őseredeti értelmezés a közös eredet, a közös fizikai és kulturális azonosságok érzékelésére épít. Az eszközértelmű magyarázat szerint a fajhoz tartozás érzése csak akkor aktualizálódik, ha erre politikai célból szükség van.

Fredrik Barth az etnicitás szociálintropológiai és interakcionista meghatározását adja. (6) Szerinte az etnicitás a kulturális különbségek társadalmi különbségekké szerveződése. Megállapítja, hogy az etnikai csoporthoz tartozás identitás kérdése, ezért önbesoroláson alapul. (Ezt az elvet követi az 1993-ban elfogadott, Nemzeti és Etnikai Kisebbségekről szóló magyarországi törvény is.) Az etnikai identitást Barth a társadalmi szerveződés velejárójának, nem pedig a kultúra valamely kódos

kifejeződésének tartja. Szerinte az etnicitás szempontjából azok a kulturális különbségek bírnak külön jelentőséggel, amelyek a csoport határait, különállóságát jelzik.

Az etnikai identitás a társadalmi csoport sajátossága, nem faji sajátosság. Ezek a sajátosságok meghatározott (történelmi, gazdasági, politikai) interakciókban jönnek létre. Az etnikai identitás lényegét azok a tapasztalatok adják, melyek során az kialakult. (7) A tapasztalatok hatására a vallott és kifelé mutatott identitás folyton alakul.

Az interakciók során az egyének egymáshoz hasonulnak, miközben az elkülönülést meghatározó különbségeket reprodukálják, identitásszimbólumokban jelenítik meg magukat. Ezt a szembenálló csoportok közösen végezik el. A szimbólumok egymásnak ellentmondó tartalmakat is tükrözhetnek. Például a cigányság romantikus ábrázolása, melyben a szabadság szimbóluma tükröződik, illetve a cigányság azonosítása a bűnözéssel. Az etnikai csoporton belüli azonosulás eredménye a mi-tudat erősödése, amely a csoport és a kívülállók közötti elkülönülést fokozza, egészen a szegregációig eljuthatnak. Ekkor harmadik szereplőként beléphet az állam, amely a közjavak elosztásával mesterségesen alakít ki csoportokat, hogy a meglévő csoporthatárokat gyengítse.

Az etnikai identitás képződésének szintjei

Az etnikai közösségek formálódása, az összetartozás érzése, a másoktól való elhatárolódás vállalása, tehát az etnikai identitás kialakulása komplex folyamat. E komplex folyamat elemzésének egyik módja, ha az identitás kialakulásának szintjeit vizsgáljuk. Barth három szintet különböztet meg: mikro-, mezo- és makroszintet. E szintek a valóságban áthatják egymást, csak az elméleti modellben különülnek el egymástól:

– *makroszint*: e szinten az elemzés az egyén interakcióira, személyes tapasztalataira, viszonyulásaira, önmeghatározására, társadalmi hovatartozásának elfogadására vagy elutasítására irányul;

– *mezoszint*: az elemzés a csoportra irányul, mely az egyéni lét kontextusát adja. A közösségteremtő folyamatok hatására e szinten alakulnak ki az etnikai határok és a közösséget jellemző szimbólumok;

– *makroszint*: az elemzés az állami kisebbségpolitikára és a nemzetközi szervezetek tevékenységére irányul.

A továbbiakban ezt az elemzési stratégiát kívánom alkalmazni a cigányság etnikai identitását meghatározó tényezők feltárásában.

A cigányság identitását meghatározó mikrotényezők

Fentebb már említettem, hogy itt a személyközi kapcsolatban szerzett tapasztalatok identitásképző és -formáló jelentőséggel bírnak. Elsősorban a gyermek- és serdülőkorú tapasztalatok sajátosságairól szólok, mert ezek az identitás kialakulásában meghatározó jelentőséggel bírnak. A tapasztalatok többségét az iskolában és a családban szerzi a gyermek. Ez általában igaz a gyerekekre. A tapasztalatok közül csak azokat említem, amelyek véleményem szerint identitásformáló szereppel rendelkeznek.

Az iskolai tapasztalatok közül ilyen a *szegregáció* és a *tanulmányi sikertelenség*. Ezek a cigány és nem cigány tanulóknál elmélyítik a *különbözőség érzését*, amely a későbbiekben az előítéletes viselkedés alapjává válhat.

Mindkét tapasztalati tény a cigány családok szociokulturális jellemzőivel, illetve a családi szocializáció sajátosságaival van kapcsolatban, azok eredményeként alakul ki.

A cigány szülők egy része az óvodák szükségességét nem fogadja el, holott az óvodában lehetőség lenne az iskolára hasonlító közösség szabályrendszerének megtapasztalására. Úgy gondolom, ez az iskolai elvárásoknak való megfelelést is segítené. Az óvoda áthidaló szerepet tölthetne be a család szubkultúrája és az iskola normarendszere között.

A szegregáció másik következménye, hogy a modellt követő tanulás esélye leszűkül, a modellértékű egyének száma korlátozottá válik. Ez azt eredményezi, hogy a többségi kultúra nem verbális tartományá-

nak az elsajátítása akadályoztatott; ez az oka a viselkedésbeli eltéréseknek, amelyek sok esetben az előítéletek forrásai.

Az elkülönülés, a kulturális másság megtapasztalása, a modellek hiánya az önkép-reprezentáció kettős arculatát eredményezhetik. Kifelé valaki a nem cigány elvárásoknak megfelelő viselkedéssel reprezentálja magát, az etnikai csoporton belül pedig az etnikum elvárásai határozzák meg a viselkedését. A kettős reprezentáció ritkán biztosítja a személyiség integritását, így az integritásmegőrzés céljából az egyik válik meghatározóvá. Vélekedésem alátámasztva értelmezem azt a jelenséget, hogy a cigány tanulók viselkedése a felső tagozat végére megváltozik.

A lányok érdeklődésének középpontjába a férjhez menés, a fiúkéba a családfenntartás kerül. Ezek a cigány családok tradicionális normáinak megfelelő viselkedést tükrözik.

Előfordul, hogy a túlkorosság mellett vagy azzal együtt épp ilyen okok miatt maradnak ki a cigány tanulók az iskolából.

Az etnikai csoportidentitást meghatározó tapasztalatok

Az elemzés azokra a tapasztalatokra terjed ki, amelyek a csoporthoz tartozás érzését és annak tudatos vállalását etnikai jellegűvé transzformálják. A csoportképződést az azonosságkeresés és a másoktól való elhatárolódás folyamatával lehet leírni.

Az azonosságokat és a különbözőségeket a csoport identitásszimbólumokba sűríti. Az identitásszimbólumok megformálása és kiterjesztése annál könnyebb, minél egységesebb a csoport életmódja, amely a tapasztalatok bázisát adja.

A cigányság esetében az eltérő életmód nehezíti az identitásszimbólumok kialakítá-

sát és megjelenítését. Ezért a közös indiai eredetnek tulajdonítanak szimbolikus jelentőséget, ami egyébként az egyik kritériuma is az etnikai azonosság vállalásának. Korábban, amíg az összehasonlító nyelvészet az indiai eredetet nem erősítette meg, a cigányok a fáraó népének nevezték magukat.

Minden olyan etnikum, népcsoport, amelynek nem sikerült a saját nemzetállam létrehozása, sajátos kulturális jegyekre hivatkozva küzd a kollektív jogaiért. Így válnak a *kulturális sajátosságok etnikai jellegűvé*. A kulturális sajátosság, illetve az erre épülő kulturális öntudat része a csoport politikai tényezővé alakulásának. *Nicolae Gheorge* politizálódási folyamatként írja le ezt a folyamatot. (8) A cigányság esetében az etnikai csoportidentitás kialakulását és szimbolizálását nehezíti a közös nyelv és a közös vallás hiánya, valamint a területi szétszórtsá-

Minden olyan etnikum, népcsoport, amelynek nem sikerült a saját nemzetállam létrehozása, sajátos kulturális jegyekre hivatkozva küzd a kollektív jogaiért. Így válnak a kulturális sajátosságok etnikai jellegűvé. A kulturális sajátosság, illetve az erre épülő kulturális öntudat része a csoport politikai tényezővé alakulásának.

guk. Ezekből következik, hogy kultúrájuk nem egységes. A kultúra sokszínűsége egyik cigány csoportot a másiktól is elkülöníti. A kulturális tapasztalatok sokszínűsége nemcsak a szimbolizációt, hanem a kultúra formalizálását is megnehezíti. A szimbolizáció és a formalizálhatóság a taníthatóság feltételeként értelmezhetők. Ezek hiányában a multikulturalizmus gyakorlata is megkérdőjelezhető, annak csak ideológiai jelentősége lehet a magyar oktatáspolitikában. Az etnikai identitástudat kialakulásának egyik sajátossága a fentebb leírtak szerint a *kulturális azonosság hiánya*, melyet az eltérő tapasztalatokkal, a közös nyelv és vallás hiányával és a cigányság területi szétszórtságával magyaráztunk. Ellentmondásosnak vélhetjük, hogy a politikai jogi státusz elnyerése érdekében általában a kulturális azonosságot szokták hangsúlyozni.

A csoportidentitás kialakulását a cigányság esetében egy másik nagyon fontos tényező befolyásolja, ez pedig az ellenük irányuló *diszkrimináció*, amely a hétköznapi élet velejárója. Az ellenük irányuló rasszista megnyilvánulások erősítik bennük az egységes fellépést, az etnikumként történő csoportmeghatározásukat. Az elhatárolódások a diszkrimináció eredményeképpen alakulnak ki a csoportban. Ez pedig azt eredményezi, hogy azokat a körülményeket – rossz egészségügyi állapot, nyomorúságos lakáskörülmények, munkanélküliség, alacsony iskolázottság –, amelyek társadalmi különbségeket takarnak, az önmeghatározásukban etnikai jelleget kapnak.

Az állami kisebbségpolitika mint az etnikai identitást erősítő vagy gyengítő tapasztalatok forrása

A nemzetállamok fejlődéséből adódó modernizáció és az ezzel együtt járó jelenségek – integráció, urbanizáció, migráció, mobilitás – földrajzi és kulturális értelemben is közelebb hozták egymáshoz a különböző etnikumokat. A találkozások konfliktusokkal terheltek, a konfliktusok feloldására törvényes ideológiák és stratégiák születtek.

Magyarországon a jogi szabályozást az 1993. évi Nemzeti és Etnikai Kisebbségekről szóló törvény biztosítja. Annak a kisebbségpolitikának, amelyet a törvény tükröz, az a lényege, hogy az asszimilációban előrehaladott etnikai és nemzeti kisebbségeket megállítsa az identitásvesztésükben. A törvény csak a jogi kereteket adja meg, csak akkor töltheti be szerepét, ha kisebbségi önszerveződési aktivitással és autonómiával párosul.

Az autonómia általában a többség és a kisebbség közötti alku eredménye. Azt, hogy az alkuból a cigány kisebbségi szervezetek nem mindig kerülnek ki győztesen, az is mutatja, hogy több közülük már meg is szűnt. A cigányság az autonómia adta lehetőségek kihasználását még csak most tanulja.

A cigányság összetett problémáinak kezelése az általános kisebbségpolitikával

nem oldható nem. A problémák orvoslásában az *esélyegyenlőség* biztosításának, az *előítéletes gyakorlat* felszámolásának és a *pozitív diszkrimináció* alkalmazásának elvét kell érvényesíteni. Az oktatás nemcsak a magyar, hanem más kisebbségpolitikában is stratégiai jelentőségű. Látnunk kell azonban, hogy a közoktatás tartalmi és szerkezeti modernizációja nem oldja meg a cigány tanulók oktatási rendszeren belüli esélyegyenlőségét. (9) Az eredményesség egyik feltételének a cigányság problémavilágából kiinduló speciális oktatásfejlesztési programot jelöli meg. A leszakadó cigány tanulók problémáinak kezelése az etnikai stratégia részeként képzelhető el. A stratégia egyik meghatározó eleme a cigány tehetséggondozó kollégiumok létrehozása. Fontos továbbá az óvodai és iskolai felzárkóztató programok bevezetése, valamint a szegregációt csökkentő és a tolerancia kialakulását segítő multikulturális szemlélet érvényesítése a nevelés és oktatás tartalmában.

Végezetül ejtenünk kell néhány szót a megvalósítást hátráltató nehézségekről is, amelyek a következők (10):

- az oktatási programok fejlesztő hatása nehezen mérhető;
- az oktatási programok önmeghatározása és a gyakorlatban folyó kisebbségi oktatás tartalma sok esetben nem fedi egymást;
- a kisebbségi oktatásnak nincs határozott jövőképe;
- nehezen jelezhető előre a kisebbségi oktatás iránti igény;
- a cigányság létszámára vonatkozó adatok megbízhatatlannak tűnnek. Az önmagukat cigánynak valló és a környezetük által cigánynak tartott egyének létszáma között százazres nagyságrendű az eltérés. (11)

Bodnárné Kiss Katalin

Jegyzet

(1) FORRAY R. KATALIN–HEGEDŰS T. ANDRÁS: *A cigány etnikum újjászületésben*. Akadémiai Kiadó, Bp. 1990.

(2) SCHÖPFLIN, GEORGE: *Politikai és szociológiai elemzés a kisebbségekről*. Nemzetközi Konferencia, Bp. 1995.

(3) Magyarországon: KOZMA TAMÁS: *Etnocentrizmus*. Educatio, 1993. 2. sz.; SZABÓ LÁSZLÓ TAMÁS: *Ki vagyok én?* Educatio, 1993. 2. sz.; FORRAY R. KATALIN–HEGEDŰS T. ANDRÁS: *A cigány etnikum...*, i. m.; SZABÓ ILDIKÓ–ÖRKÉNY ANTAL: *A 14–15 évesek interkulturális világképe*. Regio, 1995. 4. sz.

(4) KOZMA TAMÁS: *Etnocentrizmus*, i. m.
 (5) TOKAI ANDRÁS: „Faj” és „eticitás” oktatása felsőoktatási tantárgyakon belül. Regio, 1997. 1. sz.

(6) BARTH, FREDRIK: *Régi és új problémák az etnicitás értelmezésében*. Kisebbségkutatás, 1996. 1. sz.

(7) Uo.

(8) GHEORGHE, NICOLAE–ACTON, THOMAS: *A multikulturalitás problémái: kisebbségi, etnikai, nemzetiségi és emberi jogok*. Replika, 1996. dec.

(9) KERTESI GÁBOR–KÉZDI GÁBOR: *Cigányok és iskola*. Educatio Füzetek 3. OI, Bp. 1996.

(10) RADÓ PÉTER: *A kisebbségi oktatás fejlesztése*. Bp. 1995.

(11) HAVAS GÁBOR–KEMÉNY ISTVÁN: *A magyarországi romákról*. Szociológiai Intézet, 1995. 3. sz.

Józsefvárosi Tanoda

A Józsefvárosi Tanoda délutáni iskola, pontosabban, a délelőtti iskolai oktatást kiegészítő délutáni és hétvégi képességfejlesztő program. A cigány gyerekek iskolai eredményességének növelésére szolgáló olyan forma, mely messzemenőig figyelembe veszi a helyi cigány közösség oktatási igényeit. A VIII. kerületben – akárcsak az ország területén mindenhol – a középfokú oktatási intézményekben továbbtanuló cigány gyerekek száma alul-reprezentált a tényleges arányukhoz képest. Annak ellenére, hogy eredmények mutathatók ki az általános iskola sikeres elvégzésében, ez a javulás nem mutatkozik meg a középfokú oktatási intézmények sikeres elvégzésében. A formális beiskolázási mutatók javultak, de a lemorzsolódás és a bukás már az első évben jelentős.

Ezerkilencszázkilencvenöt szeptemberében 123 józsefvárosi cigány gyereket (a nyolcaik osztályt végzett cigány gyerekek 93%-át) iskoláztak be kö-

zép fokú oktatási intézménybe (a felmérést a Józsefvárosi Önkormányzat Önálló Cigány Kisebbségi Csoportja végezte), az alábbiak szerint:

Tanulók száma	Gimnázium	Szakközépiskola	Szaktanulmányképző	Szakiskola
123	11%	22%	40%	27%

Beiskolázás

Iskolatípus	Sikeres	Megbukott	Lemorzsolódott
Gimnázium	50%	28%	22%
Szakközépiskola	45%	22%	33%
Szaktanulmányképző	28%	34%	38%
Szakiskola	25%	6%	69%

Sikeres: nem bukott meg, második osztályba léphet

Megbukott: pótvizsgára vagy tanévismétlésre köteles

Lemorzsolódott: be sem íratkozott vagy tanév közben kimaradt

Első tanév végén a gyerekek iskolai eredményessége

Az iskola fenntartója: Józsefvárosi Tanoda Alapítvány • Alapító: Bíró András • Kuratórium: Szuhay Péter, Csongor Anna, Havas Gábor • Alapító okiratának száma, kelte: 11.Pk. 61334/96/3 6434. sorszám, 1997. január 7. • Működési területe: Budapest VIII. kerület • Igazgató: Dr. Szőke Judit • Székhelye: Budapest, VIII. ker., József krt. 2. IV/1. • Tel./fax: 313-93-75